Novitates Theriologicae, 2020, Pars 11: 125–130
doi: http://doi.org/10.53452/nt1120

Хом'як звичайний (*Cricetus cricetus*) на Поділлі: опис нового поселення та зустрічі меланістичної форми

Любов О. Шевчик, Софія А. Лечаченко

Тернопільський національний педагогічний університет (Тернопіль)
e-mail: shevchyklubov45@gmail.com; orcid: 0000-0003-0755-2193

Shevchyk, L. O., S. A. Lechachenko. **The European hamster (*Cricetus cricetus*) in Podillia: description of a new settlement and the finding of a melanistic form.** — The material for the writing of this article is based on the observation of animals hunted by domestic cats. The hamsters were immobilized and killed by the predators mostly by biting through the spine at the back of the neck. Regarding the dispersal of melanistic forms, it has been established that today the boundary of the Podillia segment of the species' range is much further to the west of the point determined by V. Samosh (1978), which suggests the idea about the expansion of the distribution range of melanistic variants. The results of the study of quantitative parameters of the hamster population show that the density of inhabited burrows and the activity of their use decrease from perennial grasses, crops, and motley grass crops to gardens and areas overgrown by weeds. A colony of this rodent was found on the banks of the Strypa River as well.

Вступ

Відповідно до біогеографічного районування території України (Удра 1988), Тернопільщина входить до складу Подільського округу Центральноєвропейської біогеографічної провінції Лісостепової зони України. Поєднання різноманітних кліматичних умов та ландшафтів зумовили значне видове різноманіття фауни регіону. Тут є види, що поширені лише у північній частині області (Мале Полісся, Північно-Подільська область), а в центральній (Західне Поділля, Опілля) та південній частинах (Західно-Подільське Придністров'я) живуть як степові види, так і представники тваринного світу Карпат (Войтович *et al*. 2018). Серед поширених в області гризунів — ховрах, хом'як звичайний, соня лісова, полівки лучна та підземна та ін.

Хом'як звичайний, *Cricetus cricetus* (L., 1758), є «червонокнижним» видом, він спорадично трапляється по всій території України (Акімов 2009). Відомості щодо його поширення переважно давні, датовані серединою XX ст. (Загороднюк 1999). Щодо Тернопільської області окремі відомості знаходимо у працях К. А. Татаринова (1973), В. С. Талпоша і Б. Р. Пилявського (1998). Ці дослідники згадують знахідки виду в Бережанському, Бучацькому, Підволочиському та Теребовлянському районах. Як біотоп існування в обох працях визначено зарості бур'янів, городи та чагарникові ділянки.

Метою дослідження стали уточнення місць існування виду, в тому числі меланістичних форм, вивчення заселеності угідь, щільності поселень та частки жилих колоній і нір хом`яка звичайного у Тернопільській області.

Матеріали та методика

Після тривалої перерви перші спроби уточнення місць існування хом`яка звичайного були зроблені у весняно-літній період 2020 року. Інформацію збирали методом інтерв'ювання мешканців названих районів.

Вивчення щільності поселень та частки жилих колоній і нір здійснювали у чотирьох синантропофітонах, серед яких злаково-різнотравні посіви, посіви багаторічних трав (зокрема люцерни), город та заросла бур'янами ділянка; природний чагарниково-трав`яний біоценоз на березі р. Стрипа (рис. 1). Облік колоній та нір проводили маршрутним методом у перерахунку на 1 га.

Оглянуті авторами звірята хом'яка були впольовані домашніми котами, знерухомлені і вбиті в основному перекушуванням хребта на загривку. Частину таких фактів зафіксовано на фото (рис. 2). Проведено спостереження за поведінкою хижаків. Впираючись задніми лапами у землю, передніми лапами кішка притискає жертву, повертає її так, щоб зручніше було нанести укус. При опорі гризуна кішка може відпустити його, з тим щоб потім зручніше вхопити здобич. Інколи кіт, не послаблюючи хватку, нападає на жертву збоку, завдає удару задніми лапами і після цього перекушує хребет жертви.

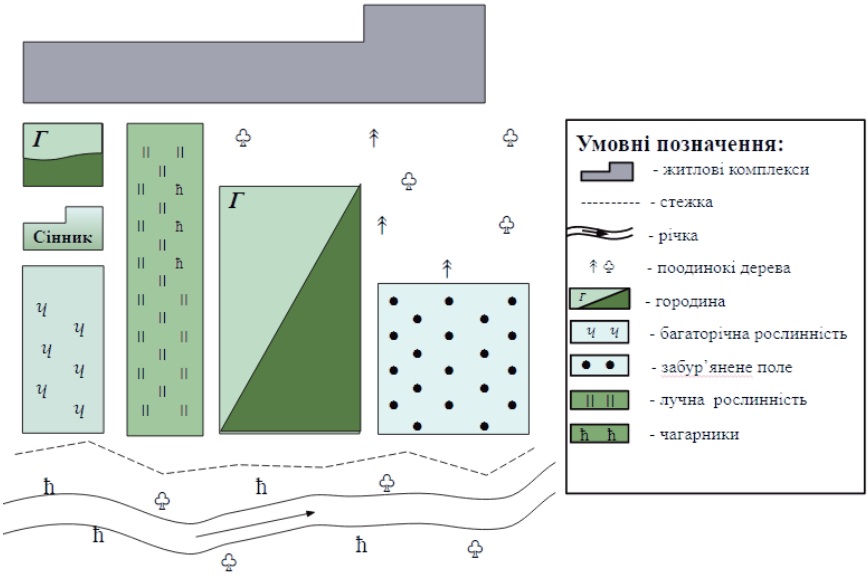

Рис. 1. Схема присадибної ділянки, заселеної хом'яком; с. Зарваниця, 7.06–31.08.2020.

Результати та обговорення

Огляд та географія знахідок

Загалом авторам відомо про 4 місцезнаходження хом'яка.

Інформацію щодо реєстрації цього гризуна на присадибній ділянці домогосподарства у смт. Підволочиськ влітку 2019 та 2020 років надав його господар — директор Городницького кар'єру Підволочиського району Р. С. Гладин. Ним відмічено двох хом'яків на цій ділянці на городі та на ділянці, відведеній під будівництво господарських будівель.

Відомості про поселення хом`яка звичайного на присадибній ділянці одного з домогосподарств (господар О. М. Гутман) зібрала Тетяна Коробій, магістрантка хіміко-біологічного факультету ТНПУ ім. В. Гнатюка. У присмеркові години 31 серпня 2020 р на городі, після збору врожаю картоплі, господиня бачила двох молодих хом'яків з типовим забарвленням хутра, що забігли до нори. Згодом, 5 вересня цього ж року кіт приніс дорослого хом`яка на подвір`я. Колонія на городі невелика — виявлено лише кілька нір.

Інформацію про третю знахідку повідомлено колегою з Тернопільського національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського, асистентом кафедри мікробіології, вірусології та імунології Н. Я. Кравець — про знахідку хом'яка у с. Новосілка Підгаєцького району. Тут було відмічено значну чисельність хом'яка у період 1987–1991 рр. на пайових землях власника Б. І. Кучми. Сьогодні на ділянці цього виду гризунів не виявлено.

Найбільш цінні дослідження зроблені протягом червня–серпня 2020 р. нами на заході Теребовлянського району — у с. Зарваниця, з координатами 49°13'08" пн.ш. та 25°22'09" сх.д. Село розташоване на лівому березі р. Стрипа, що є лівою (подільською) притокою Дністра.

Хом'як як здобич свійського кота

Інформація стосується поселення хом'яка в с. Заварниця. За період від 7 червня до 31 серпня 2020 р. молода кицька полювала на хом'яка звичайного, згодовуючи впольованих звірят кошеняті (рис. 3). Самочка обов'язково показувала свій трофей господареві. Щодня кішка приносила по одному впольованому хом'яку, а 13 та 16 липня — по 2 екз. За весь час спостережень самкою було впольовано 26 звірят (17 випадків підтверджено світлинами).

Зростання (і загалом поява) реєстрацій здобування хом'яка свійськими котами після періоду депресії чисельності гризунів у минулі десятиліття відмічені й іншими дослідниками. Зокрема, такі факти останнім часом відмічено в Україні для Закарпаття (Barkaszi & Zagorodniuk 2018), лісової та лісостепової зони Сумської області (Мерзликин 2012) відомі вони й для іншим регіонів (І. Загороднюк, особ. повід.). Все частіше науковці інформують про негативний вплив котів вільного вигулу на різноманіття рідкісних і зникаючих видів тварин природоохоронних територій (Trouwborst & Somsen 2020).

Меланісти

Загалом кицька вполювала 24 рудих звірят (рис. 3) та двох меланістів рис. 4). Всі виявлені авторами у природі і у здобичі кішки меланістичні особини були дрібними, серед дорослих меланістів не відмічено. Менші за розмірами меланісти, за припущенням авторів, є молодими особинами, а тому, можливо, відсутність дорослих звірят може свідчити про їхню більшу вразливість від хижаків або загалом нижчу життєздатність.

Поширення типової і меланістичної форм хом'яка раніше докладно розглянуто В. Самошем (1978). Самош описував поширення меланістичної форми як два невеликі фрагменти видового ареалу на схід і на захід від Дніпра. За Самошем, найзахіднішим місцезнаходженням маланістів є околиці м. Золочів (Львівської обл.), а зона високої частки меланістів охоплює схід Хмельницької області та суміжні райони Житомирської та Вінницької областей.

Рис. 2. Формування навичок полювання у кошенят в процесі гри; с. Зарваниця, 27.07.2020. Фото авторів.

Рис. 3. Молода самка годує кошеня впольованими хом'яком; с. Зарваниця, 14.08.2020. Фото авторів.

Рис. 4. Хом`яки звичайні (меланісти), впольовані кицькою в окол. с. Зарваниця, 27.07.2020 та 28.08.2020. Фото авторів.

Наші дані свідчать, що обидва типи забарвлення збереглися дотепер. Знахідка меланістів у Зарваниці відповідають подільському осередку, визначеному В. Самошем (1978), проте вони знаходяться західніше. Це дозволяє припустити розширення осередку поширення меланістичних форм на захід.

Оцінки чисельності поселення

Стан популяції хом'яка аналізували шляхом вивчення щільності поселень і частки жилих нір у колоніях. Обстеженню підлягали ділянки різних фітоценозів на маршруті протяжністю 293 м. Територія, заселена хом'яком, є частиною присадибної ділянки домогосподарства, а саме лінійкою синантропофітонів з різним ступенем антропогенного навантаження (рис. 1).

Найбільша щільність жилих нір виявлена на посівах багаторічних трав та на злаково-різнотравних посівах з деякою тенденцією до зменшення на городі та ділянці, зарослій бур`янами (табл. 1). Через незначну глибину літніх нір у місцях їхнього скупчення при ходьбі відчутне пружинення ґрунту.

Активність використання нір хом'яками зростає в міру посилення антропогенного навантаження на синантропофітони. Через це частка нір без ґрунтової пробки зростає у лінійці досліджуваних ділянок так:

багаторічні трави → злаково-різнотравні посіви → заросла бур'янами ділянка → город (ділянка, що засаджена картоплею).

Не уникає цей гризун і природних біотопів, зокрема прибережних ділянок річок. Подібні випадки є типовими для хом'*яка, підтвердження чого знаходимо в літературі* (Поляков 1968). На дослідженій території ми виявили одну таку колонію, що налічувала три нори: одна з вертикальним та дві з похилими ходами.

Перспективи дослідження хом'яка на заході України

Отримані дані щодо поширення хом`яка звичайного в регіоні дещо підтверджують раніше відомі факти, хоча потребують поглибленого системного вивчення місць існування, аналізу динаміки чисельності та вивчення специфіки природних і антропогенно модернізованих біотопів, що їх заселяє вид.

Таблиця 1. Заселеність синантропофітонів хом'яком звичайним в околиці с. Зарваниця Теребовлянського району (станом на 9.09.2020 року)

Біотоп	Площа обстеженої ділянки (га)	К-ть відкритих нір (шт)	К-ть нір закритих ґрунтовою пробкою (шт)	Частка жилих нір (%)	Щільність жилих нір (шт/ га)
Злаково-різнотрав`я	0,04	14	4	77,8	350
Багаторічні трави	0,16	6	2	75,0	375
Город	0,25	30	5	85,7	120
Забур'янена ділянка	0,12	12	3	80,0	100

Важливим є й подальше картування місцезнаходжень в цілому та визначення особливостей біотопного розподілу виду в антропогенно трансформованих ландшафтах, а також особливостей поширення меланістичних форм.

Подяки

Висловлюємо щиру подяку І. В. Загороднюку за допомогу в окресленні сфери пріоритетних досліджень у регіоні та організації дослідження. Автори дякують Р. Л. Яворівському за допомогу у класифікації антропогенно модернізованих біотопів, що їх заселяє хом`як звичайний.

Література

Акімов, І. А. (ред.). 2009. *Червона книга України. Тваринний світ*. Глобалконсалтинг, Київ, 1–600.

Войтович, Н. Я., Н. М. Волошин, О. М. Зайшлий, та ін. 2018. *Екологічний паспорт Тернопільська область,* Тернопіль, 1–128.

Загороднюк, І. В. 1999. Хом'як звичайний — Cricetus cricetus. *Ссавці України під охороною Бернської конвенції*. Київ, 144–148. (Серія: Праці Теріологічної Школи; вип. 2).

Мерзликин, И. Р. 2012. Млекопитающие в добыче домашнего кота (Felis catus). *Novitates Theriologicae*, Pars **8**: 29.

Поляков, И. Я. 1968. Вредные грызуны и борьба с ними. Изд-во Колос, Ленинград, 1–256.

Самош, В. М. 1978. Распространение меланистической формы хомяка обыкновенного (Cricetus cricetus L.) (Mammalia, Muridae) на Украине. *Вестник зоологии*, № 6: 75–76.

Татаринов, К. А. 1973. *Фауна хребетних заходу України*. Вища школа, Львів, 1–254.

Талпош, В. С., Б. Р. Пилявський. 1998. *Фауна хребетних Тернопільської області.* Вид-во Навчальна книга Богдан, Тернопіль, 1–80.

Barkaszi, Z., I. Zagorodniuk. 2018. Living on the edge: distribution patterns of steppe mammals in Transcarpathia (Ukraine). *Studia Biologica*, **12** (3–4): 75–94.

Trouwborst, A., H. Somsen. 2020. Domestic cats (Felis catus) and European nature conservation law — applying the EU birds and habitats directives to a significant but neglected threat to wildlife. *Journal of Environmental Law*, eqz 035: 1–25. https://doi.org/10.1093/jel/eqz035

Резюме

Шевчик, Л. О., С. А. Лечаченко. **Хом'як звичайний (*Cricetus cricetus*) на Поділлі: опис нового поселення та зустрічі меланістичної форми.** — *Матеріалом для написання статті послужили звірята,* впольовані домашніми котами. Хом'яки були знерухомлені і вбиті хижаками в основному перекушуванням хребта на загривку. Щодо розселення меланістичної форми встановлено, що межа подільського осередку сьогодні знаходяться значно західніше точки, визначеної у працях В. Самоша (1978), що наводить на думку про розширення ареалу меланістичних варіантів забарвлення. В результаті вивчення кількісних показників популяції хом`яка було встановлено, що щільність жилих нір та активність використання їх зменшується від посівів багаторічних трав та злаково-різнотравних посівів до городів та ділянки, зарослої бур`янами. Колонію гризуна виявили і на узбережжі р. Стрипа.